

Peregrinatio librorum. Cărți tipărite în Transilvania în fondul Bibliotecii Naționale Slovace din Martin

Andreea MÂRZA

Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Dept. Blaj
 "Babeș-Bolyai" University of Cluj, Faculty of Greek-Catholic Theology, Dept. Blaj
 Personal e-mail: : dejka78@yahoo.com

Peregrinatio librorum. Books printed in Transylvania from the holdings of Slovak National Library from Martin

Books printed in Transylvania, with other letters than Cyrillic, have been a constant preoccupation of the Romanian researchers during the last decade. Analysis of these works that may fall within the name of „Transylvanica” only aligns with the European trend that has debated concepts such as „Hungarica”, „Slovacica”, „Britanica” or „Gallica” for several years. Yet, the term of „Transylvanica” must mandatorily be separated geographically, chronologically and historically: the three coordinates must subsume under the researched period in Transylvania the way the province was recorded during the age, without Banat, Crisana, Maramures or should it be debated about current Transylvania? Analysis of the three coordinates and agreeing on how much of Transylvania falls within the concept of „Transylvanica” would clarify the debate on the future.

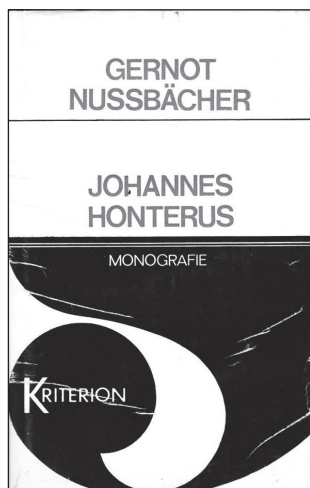
Old book holdings from the Slovak National Library from Martin comprise numerous works of the European authors, but also Romanian printed in Transylvania with other letters than Cyrillic, beginning with the first part of the XVIth century. Initially, we chose the centres from Aiud, Arad, Brașov, Oradea, leaving Cluj and Sibiu to be researched subsequently. The annex from the end exemplifies the authors and the works that were presented in the analysis. This time, we included in the research also Crisana, although the proper term „Transylvanica” should not debate this historical region.

Keywords: „Transylvanica”, Slovak National Library, European authors, XVIth century, printed books

Conceptul de „Transylvanica” a mai fost dezbătut în cadrul edițiilor anterioare ale conferinței de față. Pe parcursul anilor au fost susținute o serie de comunicări care au analizat lucrările autorilor europeni, dar și români tipărite în Transilvania, cu alte litere decât chirilice, începând cu primii ai secolului al XVI-lea. Discuțiile iscate în jurul acestei denumiri au arătat că lucrările care se înscriu sub numele de „Transylvanica” nu fac altceva decât să se alinieze la trend-ul european care dezbate și analizează de numeroși ani concepte precum „Hungarica”, „Slovacica”, „Britanica” sau „Gallica”.

Termenul de „Transylvanica” trebuie delimitat însă neapărat din punct de vedere geografic, cronologic și istoric: cele trei coordonate trebuie să se încadreze în perioada cercetată în Transilvania așa cum era provincia văzută în epocă, fără Banat, Crișana, Maramureș sau ar trebui discutat despre Transilvania din zilele noastre? Analizarea celor trei coordonate și punerea de acord asupra cât din regiunea Transilvania se încadrează în conceptul de „Transylvanica” ar clarifica pe viitor dezbateră. De data aceasta, am inclus în cercetare și Crișana, deși termenul propriu-zis „Transylvanica” nu

trebuie să dezbătă această regiune istorică. Însă acest tip de cercetare nu ar trebui să ocolească regiunile care astăzi, convențional, pot intra în ceea ce astăzi numim Transilvania¹.

Bibliografia Românească Veche nu discută termenul. Inițiatorii proiectului de la sfârșitul secolului al XIX-lea au atras atenția că au selectat pentru monumentala lor operă lucrări „[...] ce s-a tipărit în Țările Românești”². Însă în bibliografia de specialitate se subliniază faptul că în anii de tipărire a primelor două volume ale BRV, adică 1903 și 1910, Transilvania nu se unise încă cu România, de aceea probabil primii colaboratori al bibliografiei retrospective din perioada mai sus menționată, Ioan Bianu și Nerva Hodoș, au citat sporadic lucrări pe care noi astăzi încercăm să le încadrăm conceptului de „Transylvanica”. Despre tipăriturile din Transilvania scrise cu alfabet latin, în limbile latină, germană, maghiară, a început să se scrie chiar din secolul al XIX-lea, însă secolul al XX-lea a fost cel mai prolific din acest punct de vedere³. Dar, în comparație cu lucrările referitoare la tiparul chirilic, cele mai sus numite cu siguranță rămân în urmă.

Merită subliniat mai întâi că în Transilvania secolelor XVI-XIX, pe care le vom discuta în rândurile de mai jos, activitatea de tipărire a fost mai modestă decât în restul Europei, iar acest fapt s-a legat strâns, cel puțin pentru primele două secole aduse în discuție, de situația socio-politică a zonei când, după lupta de la Mohács (1526), nu s-a putut vorbi de o înflorire la nivel cultural care ar fi adus cu ea și o mai bogată activitate tipografică în zonă. Cei dornici de învățatură s-au îndreptat spre Occident, iar tipografii care ar fi putut să-și câștige existența pe lângă centrele de învățământ, și ele puține, au fost sporadici.

Lucrări amintite de noi sub termenul de „Transylvanica” se păstrează peste tot în Europa. Pe moment ne-am oprit asupra fondului de carte aflat în custodia *Bibliotecii Naționale a Slovaciei* cu sediul la Martin, de unde am spicuit mai întâi „Transylvanica” tipărită în centrele Aiud, Arad, Brașov și Oradea până în anul 1830, urmând ca ulterior să discutăm și

centrele tipografice de la Cluj și Sibiu. Este vorba de 20 de lucrări, cele mai multe apărute la Oradea, câte două la Brașov și un singur exemplar tipărit la Aiud, respectiv la Arad.

Tipografia de la Aiud trebuie să fi avut o activitate îndelungată, deoarece orașul a fost însemnat prin activitatea școlară desfășurată aici în timpul reformei protestante. Prin colegiul mutat de principele Mihai Apafi I la Aiud în anul 1662, orașul a figurat ca un important centru al învățământului calvin din Transilvania. Totuși, pentru secolul al XVII-lea cărțile nu păstrează numele tipografilor. Primul tipograf cunoscut este György Kiss, din tipografia căruia se păstrează în biblioteca din Martin un singur exemplar din anul 1767, an după care tipograful a și plecat la Cluj. *Istoria Filipicelor* după Trogius Pompeius a fost realizată de Marcus Junianus Frontinus Justinus și a aparținut lui Innocentius Bajusz, profesor de gramatică în anul 1835 la școala piaristă din Nitra (Slovacia), după care figurează în fondul bibliotecii aceleiași instituții până să ajungă la Martin în urma naționalizării⁴.

Și Aradul este reprezentat în fondurile bibliotecii slovace de o singură lucrare, Aloysius Andreas Mandik cel care a scris în anul 1820 o cuvântare în cinstea numirii lui Alexander Rudnay ca arhiepiscop de Esztergom. Autorul ocupa în perioada 1821-1832 funcția de director al gimnaziului din Arad și, totodată, pe cea de asesor judecătoresc pentru comitatul Timiș⁵. Tipograful care a activat în Arad în anul amintit a fost Anton Micheck. Lucrarea ne-a atras atenția din prisma personajului căruia i-a fost dedicată: noul arhiepiscop de Esztergom, Alexander Rudnay. Alexander Rudnay de Rudna și Divék-Ujfalú⁶, de origine slovac, este strâns legat de Dieceza Transilvaniei, respectiv de Alba Iulia, în care a păstorit între 1816, fiind numit episcop în urma morții lui József Mártonffy, și 1819, când a fost ales arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei. Cuvântările în cinstea prelaților care ajungeau în funcții, nu erau o noutate în epocă; de exemplu, cu ocazia consacării noului episcop greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, episcopul greco-catolic de Blaj, Ioan Bob, a ținut o *Salutatio* în anul 1807⁷. Pe când era încă episcop la Alba Iulia, Alexander Rudnay a fost elogiat de István Fangh, o interesantă personalitate care s-a mișcat în jurul a patru episcopi catolici (Ignác Batthyány, József Mártonffy, Alexander Rudnay și Ignác Szepesi). Discursul a fost dedicat de István Fangh prelatului Rudnay cu ocazia conferirii ordinului arhangelului Mihail de către împăratul Francisc I⁸.

Cel mai cunoscut tipograf care a tipărit cu litere latine la Brașov în secolul al XVI-lea a fost Johannes Honter. Acest umanist brașovean, instruit la școlile europene, a fost pe lângă tipograf, un învățat de rang înalt, care a predat la Cracovia, publicând lucrări precum *Chronographia Transylvaniae* (cea mai veche și amănunțită reprezentare cartografică din anul 1532), o

gramatică latină, *Cosmographia* etc.; această descriere a lumii a apărut pe parcursul secolului al XVI-lea și a celui următor în diferite ediții în Polonia, Elveția, Olanda, Germania, Cehia etc. A dobândit arta tiparului la Basel, unde a învățat și gravura în lemn. Prima sa carte a ieșit din officina sa din Brașov în anul 1539, când și-a și instalat tipografia⁹. Pe lângă lucrările dedicate reformei tipărite pentru sașii transilvăneni, Honterus a publicat în anul 1541 lucrarea *Epitomae adagiorum [...]* a lui Erasmus din Rotterdam, pe care probabil l-a cunoscut în timpul șederii la Basel¹⁰. Aceasta se află și în fondul bibliotecii cercetate, având însemnări de epocă: a fost cumpărată în anul 1597; o altă însemnare aduce în prim plan pe piariștii din Podolínec (regiunea Spiš, Slovacia), care au deținut lucrarea în biblioteca lor; din păcate, exemplarul este incomplet¹¹. Tot la Brașov, dar fără să avem indicat tipograful, a apărut în anul 1581 lucrarea *Speculum exilii et indigentiae nostrae [...]* a lui Petrus Lascovius/Péter Csókás Laskai, pastor reformat și teolog care a murit în anul 1587 la Alba Iulia. A studiat la Cluj și Alba Iulia, continuând învățătura la școlile din Elveția, Italia, Germania sau Franța¹². La Brașov, în perioada 1580-1581, a lucrat în vechea tipografie a lui Honterus tipograful János Nyíró. Lucrarea păstrată în biblioteca de la Martin este o polemică între catolici și unitarieni, apărută ca urmare a prelegerilor ținute de autor. Printre posesori amintim conventul din Komárno și un anume Andreas Szent Marinij, care a cumpărat lucrarea în anul 1662¹³. Ca o curiozitate: ea există și în fondurile BCU Cluj (BMV 700).

Cele mai multe lucrări provin din tipografiile orădene, în total 16 exemplare, câte unul din secolul al XVI-lea și al XIX-lea, câte 5 din secolul al XVII-lea, restul de 9 aparținând celui de-al XVIII-lea. Din documentele păstrate, începuturile tiparului de la Oradea se întrepătrund cu sosirea tipografului vienez Raphael Hoffhalter pe traseul Viena (1555-1562) și Debrecen (1562-1565). Activitatea tipografică a lui Raphael Hoffhalter a durat la Oradea 2 ani, după care s-a mutat la Alba Iulia unde a fost chemat de principele Ioan Sigismund¹⁴. În timpul șederii la Oradea a reușit să tipărească cea mai veche lucrare (1566) de la Oradea din fondul bibliotecii din Martin¹⁵. Unul din urmașii săi de la Oradea a fost și Abraham Kertesz Szenci, școlit la familia Elzevir în Olanda, activând în oraș între 1639/1640 până în 1655¹⁶. În biblioteca de la Martin se păstrează lucrări din anii 1643 (Ján Amos Comenius cu *Januae linguae Latinae vestibulum [...]* și *Januae Linguae Latinae reserata aurea [...]*), 1651 (Michael Tofaeus, episcop calvin de Transilvania cu *Disputatio theologica De perseverantia sanctorum secunda [...]*) și 1656 (Georgius Becker și Justus Lipsius cu *Epistolica Institutio [...]*). Proveniența lucrărilor nu este spectaculoasă: liceul din Kežmarok (regiunea Spiš, Slovacia), gimnaziul din Nitra, muzeul din aceeași

localitate sau numele dr. Zlatoš. Distrusă de turci în anul 1660, tipografia va renaște la Oradea abia în anul 1741 când pe lângă seminarul catolic episcopul Miklos Csáki va pune bazele unui atelier tipografic. Activitatea acestuia va dura până în 1804. La un moment dat, pe parcursul acestei perioade, seminarul teologic va închiria tipografia, toți tipografuli urmând să plătească chirie; acesta este și motivul pentru care s-au perindat mai mulți tipografi în perioada menționată: Joseph Wolf (1762-1765), Ign. Ioan. Bapt. Bálent (1771-1785), Ferenc Eisenberger din Carei (1785-1797)¹⁷ pentru a aminti doar pe tipograful care apar pe cărțile de la biblioteca din Martin. Lucrările au fie caracter laic, fie religios; nu conțin însemnări de proprietate. Ne-au atras atenția două dintre ele. Una conține discursul ținut de episcopul catolic Adam Patačić în anul 1772 adresat preoților parohi din dieceză, iar cea de-a doua discursul funebru al lui Antal Karolyi de Nagy-Károlyi scris cu ocazia morții Mariei Tereza.

Activitatea tipografică din centrele selecționate scoate în evidență importanța de care s-a bucurat tiparul în această regiune a Imperiului. Faptul că majoritatea lucrărilor au caracter religios nu trebuie să ne mire, deoarece arta tipografică a fost folosită ca mijloc de prozelitism atât în timpul reformei protestante, cât și în cel al contrareformei.

Revenind la fondul de „Transilvanica” de la Biblioteca Națională din Martin, limba de tipărire în centrele cercetate a fost latina, dar au apărut și lucrări în maghiară; din punct de vedere al conținutului, am întâlnit atât pe cele cu caracter laic, cât și religios. Modalitatea prin care lucrările tipărite în Transilvania, incluzând aici de data aceasta și Oradea și Aradul, au ajuns la sute de kilometri distanță, se datorează unei *peregrinatio librorum* prin care cuvântul scris însoțește proprietarul în a sa *peregrinatio academica* la școlile din Apus.

Anexă

Aiud

Secolul al XVIII-lea

Justinus, Marcus Junianus Frontinus.ID 66895

Iustini Historiae Philippicae ex Trogo Pompeio ad optimos codices emendatae, Nagyenyedini, Kiss ny., Inpressae Anno Chr. MDCCLXVII [1767], [8], 330 p., [20].

proveniență: eticheta tipărită „P. Innocentii Bajusz e Scholis Piis”, „Bibl. Nitr. Sch. P.”.

referințe: Petrik V/236

Arad

Secolul al XIX-lea

Mandik, Aloysius Andreas.OSD 5317

Celsissimo [...] Principi Rudnay Alexandro [...] Ecclesiae Strigoniensis Archi-Episcopo, [...], Aradini, Typis Antonii Micheck, 1820.

referințe: Petrik II/664.

Brașov

Secolul al XVI-lea

Erasmus Desiderius din Rotterdam.IE 5899

Epitomae adagiorum Graecorum et Latinorum iuxta seriem alphabeti ex Chiliadis Eras. Roterodami, [Corona], Honter, MDXLI [1541], a⁴-n⁴.

lipsă foaia de titlu și încheierea lucrării;

proveniență: „Emptus [...] 1597”, „Ex lib. Domus Podolinensis Scholarum Piarum”;

referințe: RMK II/24; RMNy 43; Jugăreanu 206; Năgler 6.

Lascovius, Peter.ID 65794

Speculum exilii et indigentiae nostrae, sive Libellus in quo utilis et divinus verum Deum vere invocandi modus traditur, ex praelectionibus Petri Lascovii de Barovia, Corona, Anno MDLXXXI [1581], [38], 868 p., [16]

proveniență: „Conventus Comaromiensis”, „E.A. Andreae Hecke”, „Andreas Szent Marinij emptus 1662”;

referințe: RMK II/163; RMNy 483; Jugăreanu 251; Năgler 126.

Oradea

Secolul al XVI-lea

Keresztyeni.IC 62655

A Keresztyeni gyülekezetben valo isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan nyomtattatak vyonnan eregbitetek, es emendaltattatak L.F. altal, Varadon, Nyomtatot Raphael Hoffhalter, Anno D. MDLXV; [1566].

referințe: RMNy 222

Secolul al XVII-lea

Becker, Georgius.IE 5254

[*Orator extemporaneus seu Artis oratoriae Breviarium bipartitum ...*], [Varadini, Apud Abrahamum

Szenciensem, CIO IO CLVI [1656], [10], 438 p.

lucrarea continuă prin: *Iusti Epistolica Institutio* [...].

proveniență: „Gymnasii Nitriensi”, „Ludovici Máté [?] 1800 September”; ștampilă: Nyitravármegyei Muzeum 1900; lipsă foaia de titlu

referințe: RMNy 2684/1

Lipsius, Justus.IE 5254

Iusti Lipsi Epistolica Institutio, Excepta e dictantis eius ore, Anno CIO IO LXXXVII, mense Iunio, editio ultima, Varadini, Apud Abrahamum K. Szenci[ensem], MDCLVI [1656], p. 439-468

proveniență: Lyceum Kežmarok

referințe: RMK II/872 RMNy IV 2684/2

Comenius, Jan Amos.LAMS B 529

J. A. Comenii *Januae Linguae Latinae Vestibulum, primum in usum illustris Paedagogei Albensis Hungarice redditum*, Varadini, Apud Abrahamum Kertesz Szenci, MDCXXXIII [1643]

proveniență: Lyceum Kežmarok

referințe: RMK I/748; RMK II/638; RMNy 2038.

Comenius, Jan Amos.LAMS B 529

[*Janus Linguae Latinae reserata aurea Sive Seminarium Linguae Latinae et Scientiarum omnium*], [Varadini, Apud Abrahamum Szenci, 1643]

proveniență: Lyceum Kežmarok

referințe: RMK I/749; RMK II/637, RMNY 2039.

Toufaeus, Michael .SD 40129, coll. 1

Disputatio Theologica De Perseverantia Sanctorum Secunda, quam [...] sub Praesidio Michaelis Toufaei [...] publico examine subiicit Stephanus Szekelyhidi ad diem 26 Maji, hora 9, Varadini, Apud Abrahamum K. Szenciensem, CIO IO CLI [1651], 39 p., [1].

colligat la lucrarea: Toufaeus, Michael, *Disputatio Theologica [...] ponsioni Patakianae Oppositum* [...], Trenchinii, [1652];

proveniență: dr. Zlatoš;

referințe: RMK II/764; RMNy 2356.

Secolul al XVIII-lea

Adam Patačić.ID 56883

Nos Adamus, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus M-Varadinensis, [...], Omnibus Dioeceseos Nostrae Parochis Salutem in Domino Sempiternam, Magno Varadini, Millesimo septingentesimo septuagesimo secundo [1772], A⁴-C² p.

referințe: Magyar Könyvészet 1712-1920. Petrik Géza retrospectiv bibliografiája és a pótlások. Budapest, Arcanum Digitéka. [vol. III].

Certamen.SD 44325, coll. 1

Certamen deorum in ornando Amynta pastore ludis symphoniacis exhibitum, Magno-Varadini, Impressum in Typographia Episcopali, Anno MDCCLXVI [1766]

face parte dintr-un convolut;

referințe: Petrik I/406.

Funus.ID 69233

Funus Augustissimae Dominae Mariae Theresiae Excellentissimo [...] Antonio Karolyi de Nagy-Károlyi, Magno-Varadini, Impressum per Ign. Ioan. Bapt. Bálent, MDCCLXXXI [1781]

referințe: Petrik I/841.

Kavina, Carolus.IB 38264

Sitten end Ehren Predig des neueröfneten sittlichen Himels am HH. Schutz Engel Fest, Vorgetragen von R.P. Carolo Kavina, Gross-Wardein, Gedruckt bey Joseph Wolf, 1765, [1], 4, [1]

referințe: Petrik VII/253.

Kováts, Antonius.SC 39718, coll. 10

Propempticum quod super cleri junjoris Agria Pestinum translatione [...], Magno-Varadini, Ex officina Eizenbergeriana, [1786].

face parte dintr-un convolut;

referințe: Petrik III/467.

Meonius, Floridenus.SB 21404, coll. 10

Panegyricon honoribus [...] Iosephi Ürményi de eadem [...], Magno-Varadini, [...], 1782.

face parte dintr-un convolut;

referințe: Petrik II/2/717.

Sebestyén, Petrus.SD 47586, coll. 1

Selectae Propositiones ex Metaphysica [...], M.-Varadini, Typis V. Seminarii per Ign. Joan. Bapt. Bálent, [a. 1780], 8°.

face parte dintr-un convolut;

referințe: Petrik VI/459.

Tertina, Michael.ID 67625, coll. 10

Ode, quam [...] Maximiliano Verhovacz [...], Magno-Varadini, anno MDCCLXXXVII, 8°.

face parte dintr-un convolut;

referințe: Petrik III/622.

Virág, Hyacint.ID 74862

Pásztor Ének [...] Tokodi György Uranak, N. Bihar Varmegye, [...], [Nagyvárad, t. Semináriumi nyomda], [1786].

referințe: Petrik III/793.

Olympia.SD 44325, coll. 2

Olympia Jovi Sacra sive incrementum musas inter et pastores amoris certamen. Excellentissimo dno dno Adamo Patachich, ecclesiae Varadiensis episcopo, annum diei onomasticae recursum celebranti [...] a Carolo Ditters musices, Wenceslao Pichl dramatis authoribus. Magno-Varadini, Impressum apud Josephum Wolf. F.a., 14 f.

este colligat cu Certamen deorum [...].

referințe: Petrik II/926.

Pichl, Wenceslaus .SD 44325, coll. 3

Pythia seu Ludi Apollinis, opera drammatica in actu symphonico, Magno-Varadini, Impress. apud Josephum Wolf, [1762–1769], 10 f.

este colligat cu Certamen deorum [...].

referințe: Magyar Könyvészet 1712-1920. Petrik Géza retrospektív bibliográfiája és a pótlások. Budapest, Arcanum Digitéka. [vol. V].

Primitiae.SE 6449

Primitiae Sacrae Typographiae Varadiniensis. Seu Primum Opusculum pium in quo Variarum Precum et Affectuum exhibentur, Varadini, Typis Seminarium Csakiani per Michaellem Becskereki, an. 1746, 12°, 48 p.

proveniență: „Bibl. Vienoien. OSPP”;

referințe: Petrik VII/425.

Septem.IE 6227

[Septem psalmi confessionales ...], [Varadini, Forgách, Typ. Seminarium, 1746], 12°, 90 p.

referințe: Petrik VI/461.

Secolul al XIX-lea

Német.SD 54181

A német Hívéség, a vagy Bécs plogárjai [...], Nagy-Váradonn, 1806

referințe: Petrik II/134.

Note:

1. Nu putem să nu avem în vedere că autorii bibliografiei maghiare includ și astăzi spațiul românesc din așa numită “Kárpát medence” în bibliografia retrospectivă, chiar și cărțile tipărite în alfabet chirilic, în limba slavonă și română.

2. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche de la 1508-1830*, vol. I, București, 1903, p. V (în continuare BRV) apud Eva Mârza, *Transilvanica. Un obiect de studiu neglijat*, în *Transilvania*, 2010, nr. 11-12, p. 1.

3. *Ibidem*, p. 1-2. Autoarea menționează pe Vasile Popp, Andrei Veress, Sigismund Jakó, Doina Nágler, Dan Râpă Buicliu, biografii maghiari ș.a., analizând pe scurt conținutul muncii lor.

4. V. Judit Ecsedy, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800*, Budapest, 1999, p. 200; Zs. Jakó, *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 140; https://books.google.ro/books?id=0pljAAAAcAAJ&pg=RA1-PA72&lpq=RA1-PA72&dq=innocentius+bajusz&source=bl&ots=t_CLkN8kTu&sig=gMby2Hu7kLPI5hAarx1wPr5fuqk&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwj3m_WD5LrWAhXIPZoKHf8DI8Q6AEINDAF#v=onepage&q=innocenti us%20bajusz&f=false (accesat 23 sept. 2017). V. și Anexa.

5. V. <https://books.google.ro/books?id=xp9XAAAACAAJ&pg=PA210&lpq=PA210&dq=Aloysius+Andreas+Mandik&source=bl&ots=4sqUnZHAMt&sig=zrTD9uKEKZKNtLZINhdPesa8JOU&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEw iXg5eVsZPWAhVCtRoKHWfvAAUQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Aloysius%20Andreas%20Mandik&f=false> (accesat 7 sept. 2017); <https://books.google.ro/books?id=d1JlAAAAcAAJ&pg=RA1-PA53&lpq=RA1-PA53&dq=Aloysius+Andreas+Mandik&source=bl&ots=Srt3CCoaWC&sig=R9t51IGWWgoqTJIMr5nanENgGs&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwiXg5eVsZPWAhVCtRoKHWfvAAUQ6AEINTAD#v=onepage&q=Aloysi us%20Andreas%20Mandik&f=false> (accesat 7 sept. 2017).

6. Pentru viața și activitatea lui Alexander Rudnay de Rudna

și Divék-Ujfalv. O. Bodea, *Un timp al schimbărilor. O istorie comparată*, București, 2011, passim și *Slovenský biografický slovník*, vol. V, lit. R-Š, Martin, 1992, p. 138-139.

7. V. *Studiu introductiv* al Evei Mârza la *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale*, I. Chindriș, N. Iacob, E. Mârza et alii (colab.), Cluj, 2016, p. 57.

8. Discursul în cinstea episcopului Alexander Rudnay: *Sermo ad [...] Alexandrum Rudnay [...] dum munificentia imperatoris Francisci Primi benigne collatum ornamentum cum effigie S. Michaelis archangeli, et augustorum nominibus reciperet capitulum cathedralis Albensis in Transilvania [...]* a Stephano Fangh [...] die 15-a Augusti, 1819 habitus, [s.l.], [10] p. Lucrarea se află în fondurile Bibliotecii Bisericii Metropolitane din Esztergom. Un amplu studiu despre viața și activitatea lui István Fangh în dieceza transilvană v. la A.Mârza, E.Mârza, *Personalități din jurul episcopului Batthyány: István Fangh, funcționar și colecționar de carte*, în *Terra Sebus*, 2017 (sub tipar).

9. Zs. Jakó, *Philobiblon transilvan*, p. 93-96. Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, București, 1977, passim; V. Judit Ecsedy, *A könyvnyomtatás [...]*, p. 43-45. V. și *Studiu introductiv* al Evei Mârza la *Cartea românească veche [...]*, p. 53.

10. Tipărirea în anul 1541 a lucrării lui Erasmus este amintită și de enciclopedia pentru teologia protestantă în volumul șase: v. https://books.google.ro/books?id=7RleDgAAQBAJ&pg=PA305&lpg=PA305&dq=honterus+erasmus+von+rotterdam&source=bl&ots=iDBgu-CRZw&sig=zMfhgshIfW_2-caRgBYeUjK724Y&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwjOmem85fWAhWGORQKHbfIDp0Q6AEISTAF#v=onepage&q=honterus%20erasmus%20von%20rotterdam&f=false (accesat 9 sept. 2017).

11. V. Anexa.

12. Alexius Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum [...]*, pars II, Viennae, 1776, p. 470-471; József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*, litera L. V. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> (accesat 9 sept. 2017).

13. V. Judit Ecsedy, *A könyvnyomtatás [...]*, p. 46. V. și Anexa.

14. La Alba Iulia Rafael Hoffhalter a fost tipograful care s-a instalat la Alba Iulia în anul 1567 a tipărit în anul 1568 prima carte în Cetate. În acest an se sărbătorește 450 de ani de la instalarea tipografiei sale și apariția primei cărți la Alba Iulia datorate acestui tipograf. Vezi spre exemplu Florin Bogdan, *Tipăritu-s-au în Ardeal, în Cetatea Bălgradului*, Sibiu – Cluj-Napoca, Ed. Armanis – Ed. Mega, 2017.

15. Constantin Mălinaș, *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor 1565-1948*, Oradea, 1995, p. 7; V. Judit Ecsedy, *A könyvnyomtatás [...]*, p. 61-62. V. Anexa.

16. C. Mălinaș, *Tipografi [...]*, p. 8; V. Judit Ecsedy, *A könyvnyomtatás [...]*, p. 119-121. V. Anexa.

17. C. Mălinaș, *Tipografi [...]*, p. 8-10; V. Judit Ecsedy, *A*

könyvnyomtatás [...], p. 184-185. V. Anexa.

Bibliography:

Bianu, Ioan, Nerva Hodoș, Simonescu, Dan. *Bibliografia Românească Veche de la 1508-1830 / Old Romanian Books from 1508-1830*, I-IV, București, 1903-1944.

Bodea, Oana. *Un timp al schimbărilor. O istorie comparată / The time of changes. A Comparative History*, București, 2011.

Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale / Old Romanian Books in the Habsburg Empire (1691-1830). Recovery of a cultural identity, I. Chindriș, N. Iacob, E. Mârza et alii (colab.), Cluj, 2016.

V. Ecsedy, Judit. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800*, Budapest, 1999.

Gordan, Judita. *Contribuție la istoria tiparului în România: un catalog alfabetic al tipografiilor în Transilvania din anii 1528-1944 / A contribution to the history of printing in Romania: an alphabetic catalogue of the Transylvanian printing activity between 1528-1944*. In *Biblioteca și învățământul. Direcții de modernizare și perfecționare*, 2 vol., Cluj, 1976, p. 787-795.

Horányi, Alexius. *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum [...]*, pars II, Viennae, 1776.

Jakó, Zsigmond. *Philobiblon transilvan / The Transylvanian Philobiblon*, București, 1977.

Mălinaș, Constantin. *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor 1565-1948 / Typographer, typographies and Publishing houses in Bihor 1565-1948*, Oradea, 1995.

Mârza, A., Mârza, E. *Personalități din jurul episcopului Batthyány: István Fangh, funcționar și colecționar de carte / Bishop Batthyány and his entourage of personalities: István Fangh, functionnary and book collector*. In *Terra Sebus*, 2017 (sub tipar).

Mârza, Eva. *Transilvanica. Un obiect de studiu neglijat / Transilvanica: a neglected topic*. In *Transilvania*, 2010, nr. 11-12, p. 1-4.

Năgler, Doina. *Catalogul Transilvanicelor / The Catalogue of the Transylvanian books*, 2 vol., Sibiu, 1974.

Nussbächer, Gernot. *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini / Johannes Honterus. His life and work in image*, București, 1977.

